

УДК 379.823+027.1(438)“18”

ЧИТАЦЬКІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ РОЗВАГИ МЕШКАНЦІВ ПОЛЬСЬКИХ ШЛЯХЕТСЬКИХ МАЄТКІВ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Кінга ПОМЕС

*Бібліотека Жешувського університету,
вул. проф. Станіслава Пігоня, 8, м. Жешув, 35-959, Польща, тел. (017) 872-13-76,
ел. пошта: kingeborg@interia.pl*

На тлі короткого опису повсякденного інтелектуального життя мешканців польських шляхетських маєтків XIX – початку XX ст. описано місце бібліотеки у будинку та житті землевласницької родини, її склад та читацькі зацікавлення сільської шляхти.

Ключові слова: шляхетський маєток, Польща, книга, читання, домашня бібліотека.

Специфічний клімат польського шляхетського маєтку був викликаний культивуванням поколіннями його мешканців культури, мови та національних звичаїв, а також прийнятою ними системою цінностей, до якої входили передовсім міцні родинні зв'язки, прив'язаність до землі, патріотизм та релігійність. Слушно названий “оплотом польськості” і “святиною національних реліквій” шляхетський маєток (двір) був для своїх мешканців притулком, який захищав від заворушень зовнішнього світу, оазою спокою і безпеки, “родинним гніздом”, що оберігає давні і незмінні звичаї. Цікавим прикладом шляхетського патріотизму може слугувати напис, зроблений у 1918 р. на фасаді будинку у Пенціцах: “Я польський маєток, що мужньо бореться і вірно стереже”¹.

Освіта. Навчання дітей у старопольські часи розпочиналося, коли їм виповнювалося 5–6 років, і було домашнім. Окрім читання, письма, іноземних мов та музики, дівчаток навчали, як вести господарство, ткати, шити, вишивати та виконувати іншу домашню роботу. Хлопці спочатку відвідували парафіяльну школу, а потім училися в єзуїтському чи піярському колегіумі, де разом із латиною, історією, класичною літературою, риторикою, поетикою навчали також фехтувати, стріляти та їздити верхи. Закінчивши навчання у школі, молодий шляхтич, залежно від фінансового стану родини, виїжджав вчитися за кордон, прибував до королівського чи магнатського двору або йшов до армії². Пізніше заможні родини викликали вчителів і бон із Німеччини і, головню, із Франції. Під їх опікою наймолодше покоління набувало добрих манер і розпочинало вивчати іноземні мови. Натомість матері знайомили своїх дітей з історією Польщі, культурою та релігією, а також польовими роботами. Старші діти вчилися під наглядом гувернерів та гувернанток арифметики, історії, географії, латинської

¹ Pod zaborami 1795–1914 / red. nauk. M. Derwich. – Warszawa, 2003. – S. 85.

² Bockenheim K. *Dworek, kontusz, karabela*. – Wrocław, 2002. – S. 34–37; Bogucka M. *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*. – Warszawa, 1994. – S. 34, 66–67; Ustrzycki M. *Obyczajowość dworu staropolskiego // Dwór polski. Architektura, tradycja, historia*. – Kraków, 2007. – S. 97.

мови та каліграфії. Дівчата з багатших родин продовжували навчання у приватних чи монастирських жіночих пансіонах, де викладали історію, літературу, іноземні мови, малювання, спів і танці. Наприкінці XIX ст. перші доньки землевласників розпочали вчитися в університетах. Завданням гувернерів було приготувати своїх вихованців до навчання у гімназії. Юнаки із багатших шляхетських родин отримували вищу освіту і розпочинали працювати у промисловості чи на державній службі. У міжвоєнний період середня освіта ставала все більш звичним явищем серед шляхетської молоді. Доньки навчалися у монастирських школах чи у світських гімназіях, а сини закінчували державні чи приватні гімназії. Разом із тим університетську освіту отримувало і далі досить невелике число молодих вихідців зі шляхетського маєтку³.

Маєток (двір)^{*}. Старопольський шляхетський двір був найчастіше збудований із модрини, мав солом'яний дах і невеликі вікна. Його оточував високий дубовий частокіл, а будівля була орієнтована “на одинадцять годину”, тобто на південь із легким відхиленням на схід^{**}. Натомість найбільш нам відомий і характерний тип маєтку: невисокий будинок з колонами перед входом, з'явився у XVIII ст. На початку XIX ст. шляхетський маєток був часто все ще невеликою дерев'яною резиденцією, оточеною садом і городом. Наприкінці XIX ст. різниця між величними кам'яними дворами і палацами стала зникати. На початку XX ст. у дворах почали з'являтися ванні кімнати, телефонні апарати та інші досягнення цивілізації⁴.

У сільському маєтку життя йшло відповідно до ритму пір року і було зазвичай набагато вільнішим і спокійнішим, ніж у місті. У маєтку мешкала велика (кілька поколінь), із патріархальними звичаями, родина разом із співмешканцями (не родичами), вчителями (досить часто родичами господарів) та більшою або меншою кількістю слуг. У головному будинку знаходилися, зокрема, салон (вітальня) чи салони, невеликий салон, який часом називали будуаром, бібліотека, кабінет господаря, кімната господині, великий передпокій, їдальня, кімнати для гостей, кімнати для слуг та інші приміщення як кімната, де палять, кімната з більярдом, роздягальня, буфет, кухня, гардероб і комора.

У більшості маєтків електричне освітлення почало з'являтися аж після Першої світової війни. До того найчастіше єдиним джерелом світла під час вечірніх родинних зібрань був вогонь у каміні. На початку XIX ст. використовували свічки з лою, а воскові палили лише у свята; щодня свічки з воску запалювали лише у найбагатших маєтках. Їх часто виливали з воску, який надходив із власних пасік. У першій половині XIX ст. дуже популярними у Польщі були стеаринові свічки, які були дешев-

³ Epsztein T. Dwór ziemiański w Polsce niepodległej (1918–1939) // *Dwór polski...* – S. 152–154; Rudnicki Sz. *Ziemiaństwo polskie w XX wieku.* – Warszawa, 1996. – S. 105–107; Rzepiewska D. Rodzina ziemiańska w Królestwie Polskim // *Spoleczeństwo polskie XVIII i XIX wieku. Studia o rodzinie* / pod red. J. Leskiewiczowej. – Warszawa, 1991. – T. IX. – S. 168; Ustrzycki M. Obyczajowość dworu w dobie zaborów // *Dwór polski...* – S. 125–126; Żenkiewicz J. *Dwór polski i jego otoczenie. Kresy Północno-Wschodnie.* – Toruń, 2008. – S. 54.

^{*} Під “маєтком” (“dworem”) розуміємо сільський майновий комплекс, в якому мешкала ціла шляхетська родина. Визначення “садиба” (“dworek”) прикладаємо до підміської резиденції аристократії або будинку управителя великого маєтку.

^{**} Це означало, що сонячний промінь рівно о 11 год. проходив через сини. Цей старопольський звичай орієнтування двору саме на цю годину був викликаний практичним розрахунком, бо давав можливість доброго освітлення всіх приміщень протягом дня.

⁴ *Pod zaborami...* – S. 84; Przyrowski Z. *Popularna encyklopedia staropolska.* – Warszawa, 1998. – S. 63–64; *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna.* – Kraków, 1929–1933. – T. IV. – S. 124.

шими і яскравішими за воскові. Однак справжньою революцією стало запровадження у другій половині XIX ст. гасових ламп, які тоді називали канфіоновими. В салонах тоді з'явилися гарно оздоблені переносні малі лампи із підставками з порцеляни, фаянсу чи бронзи, а також великі висячі лампи. Скляні абажури прикрашали вишитими, оздобленими бусами та бахромою чохлами⁵.

Домашні роботи припинялися, коли заходило сонце (наставала "сіра година"). Довгі осінні та зимові вечори проводили разом, навчаючись і розважаючись. "Сіру годину" описав популярний у XIX ст. поет Александер Ходзько у вірші "Сутінки" ("Zmrok"):

*Któż nie zna tej godziny, gdy tonące w morzu
Słońce jeszcze półokiem na ziemię poziera,
Kiedy przez krepę mroku w powietrza przestworzu
Widno, jak dennie światło powolej się ściera;
Tej godziny milczenia, dumania i czucia,
Gdy się najchętniej śpiewu i muzyki słucha,
Gdy pamięć uwolniona z dennego okucia
Odlatuje w przeszłości kraj na skrzydłach ducha...**

Салон. Найважливішим, представницьким приміщенням у кожному маєтку був салон, який називали також "кращою кімнатою". Його вигляд свідчив про статус господарів. Стіни салону XIX ст. були оббиті тканинами з делікатним малюнком або оклеєні шпалерами. Їх також оздоблювали акварельними малюнками, олійними картинами, мініатюрами, портретами членів родини або гравюрами. Підлогу найчастіше викладали із різних видів дерева і накривали ведмежими шкурами. Від середини XIX ст. у салонах з'явилися великі дивани із вовняним покриттям. Вікна завішували найчастіше білими ситцевими або ажурними плетеними, майстерно зібраними гардинами. Вмєблювання салону було дуже багате: мебельні гарнітури, дивани, крісла, шезлонги, отоманки, столики для гри в карти (т. зв. "карцяки"), комоди, секретери і дзеркала. Для обігріву приміщення служили гарні кахельні печі. Обов'язковим елементом інтер'єру був камін, на карнизі якого ставили годинники і погруддя відомих осіб, як, наприклад, Наполеона чи Т. Костюшка. У другій половині XIX ст. у салонах з'явилися засклені серванти та етажерки. У "кращій кімнаті" знаходилися також колекції різних предметів, якими пишалися господарі. Колекціонували не тільки антикваріат, твори мистецтва, зброю і срібло, а й табакерки, свічники, порцелянові фігурки, годинники, монети і медалі. На окремому столику стояв необхідний самовар. На великому столі господиня розкладала польські та іноземні (передовсім французькі) часописи, гарні друковані альбоми, коробки з гравюрами і модну, актуальну повість із вишитою на канві закладкою всередині. У XIX ст. у кожному заможному маєтку в салоні стояло фортепіано, на якому вчилися грати молоді дами. Про незвичайну попу-

⁵ Kowecka E. Mieszkanie // *Historia kultury materialnej Polski w zarysie / pod red. E. Koweckiej.* – Wrocław, 1978. – Т. V. Od 1795 do 1870 roku. – S. 450–451; Leo A. *Dolega. Nadwiślańskie "Soplicowo".* – Tarnów, 1984. – S. 42–46; *Pod zaborami...* – S. 85; Rudnicki Sz. *Ziemiaństwo polskie w XX wieku...* – S. 105; Rydel M. *Jam dwór polski.* – Gdańsk, 1997. – S. 87.

* Хто ж не знає тієї години, коли, тонучи в морі, // Сонце ще, примружившись, на землю поглядає, // Коли через густіючий морок у простороні повітря // Видно, як денне світло поволі зникає; // Тієї години мовчання, думки й відчуття, // Коли найохочіше слухаєш музику й спів, // Коли пам'ять, звільнена із щоденних пут, // Відлітає в край минулого на крилах духу...

лярність цього музичного інструменту свідчила дуже велика кількість нот, які продавали в книгарнях. Наприкінці XIX ст. у салоні з'явилися фотографії, які тоді називали дагеротипами, а в XX ст. – оздоблені люстри⁶.

Бібліотека. Склад книжкового фонду залежав від зацікавлень власників і, перовсім, від їх фінансових можливостей. Якщо менш заможним землевласникам, зайнятим важкою працею у господарстві, тяжко було збирати великі книгозбірні, то багаті часто мали цінні та цікаві бібліотеки. Найцінніші та найбільші з них успадковувались від предків і поповнювались нащадками. Там було від кількохсот до кількох тисяч томів з есклібрисами, однаково оправлених у шкіру чи полотно. Менші збірки книжок тримали в салоні, більші – в окремій наріжній кімнаті, яка найчастіше була поруч із салоном. Книги зберігалися у дерев'яних високих засткляних шафах, які стояли вздовж стін. Ці меблі, які замовляли у відомих польських столярів чи завозили з-за кордону, самі по собі були окрасою бібліотеки. Біля шаф стояли переносні драбинки, які полегшували доступ до найвищих полиць. Умеблювання бібліотеки доповнювали столи та стійки, де розкладали книжки, письмові столи та мольберти для малювання. Читачі могли розміститися в зручних кріслах, шезлонгах або навіть на диванах. На стінах бібліотечної кімнати висіли картини, гравюри, фотографії і старі карти, а на підлогу клали килими⁷.

Кароліна Накваська у розділі свого poradnika, присвяченому читальні, рекомендувала господарям, аби посеред кімнати поставили стіл, де мали би бути “словники, періодичні видання, книжкові новинки, гравюри, олівці, дерев'яний або кістяний ніж для паперу, словом, усе, що може знадобитися для комфортного читання і праці [у бібліотеці]”⁸.

Бувало, що бібліотечна кімната виконувала функції каплиці і мала вбудовану нішу для вітваря, як це було у Врублевичах під Дрогобичем⁹.

У типовій шляхетській книгозбірні переважала гуманітарна література. “Обов'язковими” були зібрання творів А. Міцкевича, Ю. Словацького, В. Реймонта, Г. Сенкевича, Ю. І. Крашевського, С. Жеромського та ін. Збирали також книги з історії, архітектури, мистецтва, політології та соціології. Однак найчастіше не обмежувалися

⁶ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. – Wrocław, 1966. – Т. 8. Województwo ruskie. Ziemia przemyska i sanocka. – S. 156–157, 245, 349; Epszstein T. Z. *Historia mojej rodziny // Społeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku...* – S. 328; Gołębiowski Ł. *Domy i dwory*. – Warszawa, 1830. – S. 15, 22–23; Kowicka E. *Mieszkanie...* – S. 438–442; Ejusdem. *W salonie i w kuchni. Opowieść o kulturze materialnej pałaców i dworów polskich w XIX w.* – Warszawa, 1984. – S. 80, 93; Ejusdem. *Wypoczynek i zabawa // Historia kultury materialnej Polski w zarysie / pod red. E. Kowickiej*. – Wrocław, 1978. – Т. V. Od 1795 do 1870. – S. 492–493; Łoś P. Sz. *Szkice do portretu ziemian polskich XX wieku*. – Warszawa, 2005. – S. 560; Malinowski B. *Wnętrza dworów szlacheckich na Kaszubach na przykładzie dwóch ekspozycji w Kaszubskim Parku Etnograficznym // Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe*. – Warszawa, 2000. – S. 412; Małowski J. T. *Przemięło*. – Warszawa, 1989. – S. 7; Rudnicki Sz. *Ziemiaństwo polskie w XX wieku...* – S. 105; Sieradzka A. *Przechadzki po dawnych wnętrzach czyli Jak kiedyś mieszkano w Polsce*. – Warszawa, 2001. – S. 22–24; Urbański A. *Memento kresowe*. – Warszawa, 1929. – S. 44, 65; Ejusdem. *Podzwonne na zgłiszczach Litwy i Rusi*. – Warszawa, 1928. – S. 28, 88, 94; Ejusdem. *Pro memoria*. – Warszawa, 1929. – S. 40, 61, 89; Żenkiewicz J. *Dwór polski i jego otoczenie...* – S. 130, 140, 149.

⁷ “*Barbizon Wiśniowski*”. *Mecenat artystyczny Mycielskich w Wiśniowej 1867–1939. Pamiętnik wystawy / pod red. T. Szeteli-Zauchowej*. – Rzeszów, 1997. – S. 115–116; Epszstein T. Z. *Historia mojej rodziny...*; Kowicka E. *W salonie i w kuchni...* – S. 93; Ejusdem. *Mieszkanie...* – S. 443–445; Urbański A. *Memento kresowe...* – S. 65.

⁸ Nakwaska K. *Dwór wiejski. Dzieło poświęcone gospodyniom polskim przydatne i osobom w mieście mieszkającym*. – Lipsk, 1857. – Т. 1. – S. 37.

⁹ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji...* – S. 262.

лише художніми творами і науковими працями; також читали багато довідкової літератури (порадників) на аграрну тематику і загалом про ведення домашнього господарства.

У польськомовному сегменті бібліотеки знаходилися і класичні твори, і белетристика, а також енциклопедії, словники, геральдичні праці, релігійна, юридична, історична література та наукові праці, окрім того, підручники, посібники, публіцистичні брошури та публікації кореспонденції відомих осіб, наприклад, Т. Костюшка. Окрасою бібліотеки були цінні стародруки, рукописи та рідкісні книги. Серед них можна було знайти, зокрема, перші видання праць Яна Кохановського чи Пьотра Скарги. У відділі з англomовною літературою, окрім творів класиків (В. Шекспір, Ч. Дікенс, Дж. Конрад та ін.), збирали найчастіше щоденники, альбоми з царини мистецтва та архітектури, описи подорожей, словники. Подібними були відділи домашніх бібліотек із франкомовною літературою (Вольтер, М. Пруст, Ж.-Ж. Руссо, Е. Золя та ін.), доповнені часто найкращими творами світової літератури, перекладеними французькою мовою. Із видань німецькою мовою купували головно зібрання творів Й. В. Гете та Ф. Шіллера, а також енциклопедії та словники. Окрім книг, у бібліотеці ще зберігали колекції гравюр та малюнків, карт, медалей та печаток.

У кабінеті господаря часто знаходилася невелика підручна збірка книг, тематика яких відповідала зацікавленням власника (мисливство, бджільництво, землеробство тощо). Дбаючи про власний маєток, господар проводив багато часу у своїй канцелярії, де намагався доповнити свої знання з агротехніки, банківської справи, фінансового та спадкового права. З цією метою він вивчав фахову літературу, різні часописи і довідники.

Господиня тримала свої улюблені книжки в будуарі, у низьких прямокутних або кутових застлених шафках. У другій половині XIX ст. з'явилися будуарики для дівчат. У такій чарівливо, по-жіночому обставленій, повній вишуканих дрібничок малій кімнаті стояла, між іншим, шафка з гарно оправленими книжками¹⁰.

Книги та часописи передплачували у книгарнях, які, на жаль, були лише у великих містах. Разом із збільшенням кількості читачів у Польщі наприкінці XIX ст. зросли і накладі різних видань; як наслідок, збільшилася кількість книгарень. У 1870 р. їх було близько 200, натомість у 1914 р. – близько 600. У досліджуваній період книгарні, за винятком Гебетнера і Вольфа у Варшаві, не утримували повного асортименту книжкової продукції, а спеціалізувалися на певних типах видань. Наприклад, музичну літературу купували у Кжижановського в Кракові, підручники та словники можна було придбати у М. Арцта у Варшаві, наукові праці у Венде у Варшаві, а розкішні видання класиків літератури отримували у Альтенберга у Львові чи Мортковича у Варшаві. Великі книгарні мали окремі відділи, працівники яких займалися розсилкою замовлених покупцями книг¹¹.

¹⁰ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji...* – S. 156–157, 164–166, 245, 262–263, 344, 349; Epsztajn T. Z. *Historia mojej rodziny...* – S. 328–330; Kowicka E. *W salonie i w kuchni...* – S. 93; Kwilecki A. *Ziemiaństwo wielkopolskie.* – Warszawa, 1998. – S. 91–92; Morawski Z. *Gdzie ten dom, gdzie ten świat.* – Warszawa, 1997. – S. 119–120; Sieradzka A. *Przechadzki po dawnych wnętrzach...* – S. 72–74; Urbański A. *Memento kresowe...* – S. 43; Ejusdem. *Podzwonne...* – S. 88, 94; Ejusdem. *Pro memoria...* – S. 40; Żółtowska z Puttkamerów J. *Inne czasy, inni ludzie.* – Londyn, 1959. – S. 53–54; Żenkiewicz J. *Dwór polski i jego otoczenie...* – S. 52.

¹¹ Siniarska-Czaplicka J. Najważniejsze zmiany form wypoczynku i rozrywek // *Historia kultury materialnej Polski w zarysie* / pod red. B. Baranowskiego. – Wrocław, 1979. – T. VI. Od 1870 do 1914 roku. – S. 469–471.

Власники книгарень продавали книги й безпосередньо, переїжджаючи по країні. Одного з них, Каєтана Яблонського, львівського книгаря, видавця, письменника, політика, колекціонера монет та автографів, що народився у 1815 р. у Глогові Малопольському біля Жешува¹², описав у своїх спогадах Людвік Гжимала Яблоновський: “Щороку майже в той само час з’являвся [на ярмарці в Кросні] однокінний візок Каєтана Яблонського, навантажений кількома сотнями книг. На ньому – мала, лиса, у гранатовому капоті особа вічно *незадоволеного* книгаря. Перед нею відчинялися ворота маєтків, плебаній, економій, бо тоді навіть у таких містах, як Тарнів чи Тернопіль, книгарень не було”¹³.

У другій половині XIX ст. серед менш заможних мешканців маєтків з’явилася ідея пересувних, збірних бібліотек¹⁴. Власники багатих книгозбірень іноді позичали свої книги мешканцям навколишньої округи. Здзіслав Моравський у своїх спогадах про молоді роки, проведені у маєтку в Малій Всі, описує чоловіка, який щодва тижні приходив по книжки із місцевості, віддаленої на кільканадцять кілометрів¹⁵.

У своєму poradniku К. Накваська рекомендувала господарям перелік назв книг, необхідних у великій бібліотеці. Вони належать до багатьох галузей знання: будівельної справи, хліборобства, городництва, бджільництва, кулінарії, медицини, гігієни, ветеринарії, хімії, фізики та ін. Вона також заохочувала жінок до частішого читання польською мовою і до творення читацьких товариств¹⁶.

Загальнорозповсюджене серед маєткової шляхти знання чужих мов (часто кількох) використовували в щоденному житті: читали чужоземну літературу в оригіналі і передплачували часописи з-за кордону, а також листувалися із приятелями з різних країн. Часописи отримували протягом життя цілих поколінь. Річники опрацьованих періодичних видань зберігали в бібліотечних шафах, а менш актуальні складали у скрині на горіщі. Про широке коло читацьких зацікавлень польської шляхти на межі XIX–XX ст. свідчать назви часописів, згаданих у спогадах та наукових дослідженнях¹⁷:

Часописи польською мовою:

“Arkady” (місячник), “As” (ілюстрований тижневик), “Auto”, “Bluszcz”, “Chimera” (мистецький альманах), “Gazeta Handlowa”, “Gazeta Polska”, “Ilustrowany Kurier Codzienny”, “Kłosy”, “Kronika Rodzinna”, “Kurier Warszawski”, “Łowiec”, “Łowiec Polski” (у цих двох останніх часописах господар міг, наприклад, опублікувати опис полювання, у якому брав участь), “Marchoń”, “Motocykl i Cyclear”, “Museion” (місячник, присвячений поетичній традиції Ренесансу), “Niwa”, “Prawda”, “Przegląd Tygodniowy”, “Przyjaciel Dzieci”, “Rodzina”, “Rozmaitości”, “Rolnik”, “Rolnik Ekonomista”, “Skrzydłata Polska”, “Teatr i Życie Wytworne”, “Tygodnik Ilustrowany”, “Tygodnik

¹² Jaworski F. *Lwów stary i wczorajszy*. – Lwów, 1911. – S. 205–208; Lewicki K., Tyrowicz M. Jabłoński Kajetan // *Polski słownik biograficzny*. – Wrocław, 1962–1964. – T. X. – S. 258–259.

¹³ Grzymała Jabłonowski L. *Złote czasy i wywczasy. Pamiętnik szlachcica XIX wieku*. – Lwów, 1920. – S. 8.

¹⁴ Ustrzycki M. *Obyczajowość dworu w dobie zaborów...* – S. 120.

¹⁵ Morawski Z. *Gdzie ten dom...* – S. 120.

¹⁶ Nakwaska K. *Dwór wiejski...* – S. 290–293.

¹⁷ Domańska-Kubiak I. *Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworach kresowych*. – Warszawa, 2004. – S. 94; Epsztajn T. Z. *Historia mojej rodziny...*; Grzymała Jabłonowski L. *Złote czasy i wywczasy...* – S. 9; Kowicka E. *W salonie i w kuchni...* – S. 80; Rzepiewska D. *Rodzina ziemiańska...* – S. 171, 190, 197; Siniarska-Czaplicka J. *Najważniejsze zmiany form wypoczynku i rozrywek...* – S. 479–482; *Ziemiaństwo. Między rzeczywistością a wspomnieniem / wstęp T. Chrzanowski*. – Kraków, 1998. – S. 25; Żółtowska z Puttkamerów J. *Inne czasy, inni ludzie...*

Powszechny”, “Wiadomości Literackie”, “Wędrowiec”, “Wieniec”, “Życie” (краківський двотижневик і варшавський тижневик).

Часописи французькою мовою:

“Journal des Debats”, “L’Illustration”, “Le Moniteur de la Mode” (паризький журнал), “La Nature”, “Revue des Deux Mondes” (присвячений культурі, політиці та економіці), “Revue of Arts”, “Temps”(щоденна газета).

Інші часописи:

“Die Woche”, “Country Life”, “Art” і “Studio” (останні два часописи присвячені мистецтву).

Вільний час. Злам XIX і XX ст. був часом помітних змін щодо форм відпочинку поляків. Серед селян та робітників все більшого значення набували книга і читання, зросло зацікавлення політикою та суспільними проблемами, дуже популярними були політичні, релігійні, освітні та інші товариства. Інтелігенція щораз частіше відвідувала театри, бали, опери і кабаре, брала участь у спортивно-показових акціях і модних тоді спіритичних сеансах, активно співпрацювала у громадських організаціях.

У сільському шляхетському середовищі всі зміни відбувалися набагато повільніше. У маєтках читали, правда, чимраз більше, однак залишалися улюбленими інші давні види відпочинку, як полювання і бесіди¹⁸. Час після полудня, вечори і святкові дні проводили разом у салоні, бібліотеці чи їдальні, а взимку – в найтеплішому малому салоні. Тут збиралася ціла родина, вчителі, гувернери, співмешканці не з родини і сусіди. Під час таких родинних зібрань плекалися традиції колективного читання вголос. Читали не лише книжки і не лише по-польськи. Як уже згадувалося, знання іноземних мов тоді не було рідкістю серед мешканців шляхетських маєтків. Переглядали цінні, ілюстровані книги та альбоми, грали на фортепіано і декламували вірші. До популярних інтелектуальних розваг також належали складання шарад, аматорські театральні вистави та різного роду товариські ігри, яких було дуже багато. Грали у шашки, гуску, гальму (види настільних ігор на картонних таблицях), сліпу бабку, доміно, карти, шахи, кості, салонника, декадента, у лото. Дуже популярними були різні загадки та головоломки (наприклад: “Który święty nie ma pięty? – Św. Krzyż”^{*}) або т. зв. розмовні ігри, під час яких давали, а потім викупували фанти (різні предмети). Загальнорозповсюдженою стала гра у більярд або у віст. У другій половині XIX ст. настала мода на дрібні ручні вироби. Жінки вишивали, плели з дроту, в’язали гачком. У салоні знаходилися малі ткацькі верстати. Родинно-сусідські посиденьки були також нагодою для обміну чутками, новинами зі світу. Частою темою розмов була генеалогія, розповідали анекдоти, згадували полювання, подорожі та пригоди (не завжди цілком правдиві)¹⁹.

Діти також читали газети та журнали, але лише ті, які попередньо переглянули батьки і де не було “некоректних” ілюстрацій. Так само під час читання вголос батько пропускав занадто романтичні фрагменти, які собі попередньо відмічав. Він переходив від одного до другого уривку більш чи менш вдало, тож молодь і так здогадувалася, що під час читання було пропущено. Лектуру молодих дівчат батьки теж цензурували.

¹⁸ Siniarska-Czaplicka J. Najważniejsze zmiany form wypoczynku i rozrywek...

^{*} “Який святий не має п’яти? Святий Хрест”.

¹⁹ Domańska-Kubiak I. *Zakątek pamięci...* – S. 94, 96; Kowecka E. *W salonie i w kuchni...* – S. 93; Ejusdem. *Wypoczynek i zabawa...* – S. 479–480; Ustrzycki M. *Obyczajowość dworu w dobie zaborów...* – S. 130; *Ziemianie...*; Żenkiewicz J. *Dwór polski i jego otoczenie...* – S. 55.

Матері часто з'єднували шпильками сторінки, де були описані невідповідні для їхніх дітей сцени. Бувало також і так, що чоловік забороняв дружині читати ту чи іншу книжку. Дуже модне серед жінок того часу читання французьких, а з другої половини XIX ст. і польських романів негативно сприймали не лише їх чоловіки, а й (ба навіть насамперед) священники. Вони нагадували, що читання таких книжок, окрім непотрібного емоційного зворушення, може навіть призвести до нервової хвороби²⁰.

Ян Тадеуш Малевський у своїх спогадах про дитинство, проведене у маєтку в Одровонжі, описує спільні родинні вечори. У просторій ідальні із золотобрунатними шпалерами біля величезного столу сиділи бабуся, яка розкладала пасьянс, тато, що читав газети та літературні новинки, та діти, які розглядали малюнки або грали у шашки, лото чи декадента. Над столом висіла гасова лампа, яку піднімали і спускали, на столику збоку завжди кипів самовар. Якщо з'являлися гості, всі переходили до салону²¹.

У шляхетських маєтках дуже частим заняттям було домашнє "письменство". Від XVI до початку XIX ст. дуже популярним серед польської шляхти був звичай писати родинні книги *Silva rerum* (з латинської – "ліс речей"), які називали сильвами. До таких книг вписували, як правило, без певного порядку, дуже різну інформацію. Серед описів важливих подій, які стосувалися родини, знайомих, округи і цілої країни, у сильвах можна було знайти й анекдоти, жартівливі вірші та рецепти медикаментів. З переписаними текстами важливих документів межували рецепти конфітурів і наливок, копії листів підшивали разом із політичними пасквілями, а звіти з родинних урочистостей – із промовама на сеймиках, піснями та господарськими рахунками маєтку. У сильвах описували також битви, війни і рідкісні атмосферні явища. Раніше сильви називалися діаріушама (щоденниками); їм давали навіть назву латинською мовою: *Nihil et omnia* (все і нічого), *Varia* (розмаїття), *Miscellanea* (суміш), *Vorago rerum* (безодня справ), *Farrago* (зібране). Поруч із різними записами до *Silva rerum* шляхтичі вписували власні літературні твори. У сильвах було віднайдено, між іншим, твори Анджея Морштина, Вацлава Потоцького і "Pamiętniki" Я. Х. Паска. Як виняток, сильви друкували. Так сталося, наприклад, у 1743 р. із твором смоленського каштеляна Казімежа Несьоловського під назвою "Otia publica... do zabawy w próżnościach niepróźnująсum". На початку XX ст. у світ виходив часопис "Silva Rerum", присвячений бібліофільству, бібліографії та історії літератури, який видавало Товариство любителів книги у Кракові²².

Окрім сильв, писали й інші види щоденників. Жінки-шляхтянки вели штамбухи, оправлені в оксамит чи сап'ян, до яких вписували вірші та фрагменти прози улюблених авторів. Іншим видом були книги гостей (*Księgi gości*), які до вибуху Другої світової війни були практично в кожному маєтку. Вони складали й кілька томів, охоплювали кілька історичних періодів²³. Завдяки своєму змісту, де були відображені майже всі сфери життя людини, давні пам'ятки такого типу є тепер дуже цінним історичним джерелом для дослідників щоденного життя польської шляхти XVI–XVIII ст. Із цих пам'яток, які творили часто цілі покоління, проявляється образ життя реальних людей на тлі автентичних, історичних подій.

²⁰ Domańska-Kubiak I. *Zakątek pamięci...*; Kowecka E. *W salonie i w kuchni...* – S. 200–201.

²¹ Malewski J. T. *Przemienęło...* – S. 6–7.

²² Bogucka M. *Staropolskie obyczaje...* – S. 153–154; *Encyklopedia powszechna Ultima Thule* / red. S. F. Michalski. – Warszawa, 1938. – T. IX. – S. 631; Gloger Z. *Encyklopedia staropolska*. – Warszawa, 1958. – T. 4. – S. 231–233; *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*. – Kraków, 1929. – T. XVI. – S. 50.

²³ Kowecka E. *W salonie i w kuchni...* – S. 200–201; *Ziemiaństwo wielkopolskie. W kregu arystokracji* / red. nauk. A. Kwilecki. – Poznań, 2004. – S. 151.

Про роль, яку шляхетський двір відігравав в історії Польщі, може свідчити запис в енциклопедії Лемпільського: “Не від розвитку міст, не від шкільної освіти залежали передовсім культурні підґрунтя і профіль епохи. Головним чинником розвитку нашої цивілізації, а також основою і фундаментом держави були маєтки (двори) магнатів і залежні від них дерев’яні садиби шляхти. Ними стала, ними й падала Річ Посполита”²⁴.

Переклад з польської Олександра СЕДЛЯРА

READERS' INTERESTS AND INTELLECTUAL ENTERTAINMENT OF RESIDENTS OF THE ESTATES OF THE POLISH NOBILITY (SZLACHTA) IN THE 19th – EARLY 20th CENTURY

Kinga POMES

*Rzeszów University Library,
8, prof. Stanisław Pigoń Str., 35-959, Rzeszów, Poland, tel. (017) 872-13-76
e-mail: kingeborg@interia.pl*

The role of a home library in the life of a landowner family, its composition and the interests of upper class readers living in the country are presented against the background of the everyday intellectual life of residents of estates owned by the Polish nobility (szlachta) in the late 19th and early 20th century.

Key words: szlachta estate, Polish nobility (szlachta), Poland, book, reading, home library.

ЧИТАТЕЛЬСКИЕ ИНТЕРЕСЫ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ РАЗВЛЕЧЕНИЯ ЖИТЕЛЕЙ ПОЛЬСКИХ ДВОРЯНСКИХ ИМЕНЕЙ В XIX – НАЧАЛЕ XX вв.

Кинга ПОМЕС

*Библиотека Жешувского университета,
ул. проф. Станислава Пигоня, 8, г. Жешув, 35-959, Польша, тел. (017) 872-13-76,
эл. почта: kingeborg@interia.pl*

На фоні краткого описання повсякденної інтелектуальної життя жителів польських дворянських іменей XIX – початку XX ст. описано місце бібліотеки в домі і житті дворянської сім'ї, її склад і читальські інтереси сільського дворянства (шляхти).

Ключевые слова: дворянское имение, Польша, книга, чтение, домашняя библиотека.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2010

Прийнята до друку 24.01.2011

²⁴ Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury / red. nac. Z. Lempicki. – Lwów; Warszawa, 1934. – Т. 2. – Ł. 34.